FIGYELŐ

PÁPAI PÁRIZ FERENC NÉVTANI MEGFIGYELÉSEI

A közelmúltban jelent meg a romániai Kriterion Könyvkiadónál PÁPAI PÁRIZ FERENC műveinek gazdag válogatása "Békességet magamnak, másoknak" címmel /bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzétette: NAGY GÉZA. Bukarest, 1977. 824 lap/. Ennek egyik tanulmánya /Címertan azaz a címerekkel kapcsolatban itt-ott gyakrabban használatos és kivált az európai történelmi művekben sűrűbben említett szokások rövid foglalata. Fordította PUSKÁS LAJOS/ többek között kitér a korabeli névtudomány alapismereteinek összefoglalására. Ezt a fejezetet /A nevekről. 302-5/ az alábbiakban tesszük a magyar névtudománnyal foglalkozók számára könnyebben hozzáférhetővé.

"A gyermekeknek legtöbbnyire a szülők vagy más rokonok nevét szokták adni, ami a zsidóktól származó szokás. A keresztyének a kereszteléssel nyerik nevüket. Németország sok tartományában a csecsemőknek többnyire a két keresztszülő keresztnevét adják, akik közül kettő a csecsemővel egynemű, egy pedig a másik nemhez tartozó.

Némely jelesebb család állandóan ugyanazt a keresztnevet használja, mint például Károly, Lajos stb., egészen a késő unokákig lemenőleg. Másutt pedig, és ez sem ritkaság, két keresztnevet láthatunk, mint például Károly-Lajos, Frigyes-Vilmos, János-György a szász fejedelmi házban stb.

A vezetéknév az egész családra nézve közös, mint a Bethleneké, Apafiaké stb., de némelyek szerint ezek inkább egyedül álló nevek. Régebben családnév szinte nem is létezett. A családnevet egyes nemzetek előre teszik, mint általában a ma-

gyarok, mások hátra. A fejedelmek a vezetéknevüket legtöbbször országukról nyerik, a nemesek nagy része falvaikról, függetlenül attól, hogy birtokosok-e még ott, vagy sohasem látták azokat. Ezért a legtöbb családnév elé, különösen a németeknél, a de szócska járul, ha pedig az uradalom még az övék, a de és az in. Lengyelországban igen csekély számú az olyan nemesi család, melynek vezetékneve ne czki-re végződjék.

Mások máshonnan szerzett vezetéknevet viselnek. Sokszor bizonyos erényeik jutalmaként, mint a Frangepánok, Kemények, Vitézek stb. Így mert báró Scharbius lengyel követ a császári kincstárat aranygyűrűvel gyarapította, V. Henrik császár azzal hálálta meg, hogy a követ utódait a Habendank előkelő névvel ruházta fel.

Az oroszok s néhány más nép, köztük a mi székelyeink is, atyjuk keresztnevét nyerik családnévként. S ez maguknál az orosz fejedelmeknél is szokásos. Így Iván Vaszilijevics moszkvai nagyfejedelem Vaszilijnak a fia, a mostani Iván fiát pedig Ivanovicsnak hívják. Angliában, Dániában, Svédországban és másutt a nép hasonlóképpen szokott tenni. Így Johannes fia Janson, a Wilhelmé Willemson, az Andreasé Anderson stb. A zsidók is családnév helyett szüleik fiainak nevezik magukat: Saul Kis fia, Dávid Isai fia stb.

A kitett fattyúgyermekek, akiknek szüleit a hatóság nem tudja kideríteni, leginkább a helységről vagy más körülményről szokták vezetéknevüket nyerni. A közemberek többnyire édes hazájuk nevéről nevezik el családjukat.

Ide tartoznak a megkülönböztető nevek, melyeket rendszerint valamely dologra való megemlékezésül szoktak felvenni, a fejedelmek esetében gyakorta alattvalóik hálájának bizonyságául. Így Sándor, Konsztantin, Károly, Ottó, Henrik jeles tetteik alapján viselik a Nagy nevet. Így nyerte egykor Fabius Cunctator is a Nagy, Artaxerxes a Mnemon, a Ptolemaioszok a Philopator, Philometar, Philadelphus, Evergetes stb. melléknevet. Melléknevet kaptak testi tulajdonság alapján is, így Artaxesxes Longimanus, Vastag Károly, Kopasz Károly, Fekete Henrik, Madarász Henrik. Madarász Henrik pedig melléknevét onnan

kapta, hogy amidőn Braunschweigban császárként üdvözölték, madarak sereglették körül.

Gyakran az iskolákban is az udvaron csintalankodó tanulók, a katonaságnál pedig a henyélő újoncok adta gunynevek úgy megragadnak, hogy mint valami nemesi nevek, az ősi nevet kiszorítva, öröklődnek tovább.

Sőt még az egyes nemzeteknek, vidékeknek, városoknak adott gúnynevek is, ha sértőek is, tartósan ráragadnak az egyénekre is.

Indiában a Taxilis elnevezés együtt járt a trónnal az egyes királyok közös neveként. Ugyanígy Egyiptomban a Pharao név s a Pharaók után a Ptolemaioszoké.

A nevek pedig amiképpen adhatók, ugyanúgy különféleképpen meg is változtathatók, sőt ki is halhatnak. A nemesi család utolsó sarja családja nevét magával viszi a sírba. Ezt egy, a sír mellett álló herold vagy nemes hangos szóval szokta hírül adni, s a nemesi címereket összetörve, bedobja a sírba.

Az újonnan választott római pápák korábban viselt neve nem kihal, hanem többé általában nem használják. Helyette egy tetszés szerinti végleges nevet vesznek fel, amit többé már nem cserélnek fel. Így a jeles Odeschalchi családból származó, a pápai széket nemrég óta betöltő jelenlegi pápa a keresztségben nyert Benedek nevet XI. Ince névre változtatta. Ez a szokás II. Sergius pápa idejétől gyökeresedett meg, akit azelőtt Petrus Buccaporciusnak, vagyis Disznóorrúnak hívtak. Miután pápává választották, ezt a csúf nevet Sergiusszal cserélte fel. Hasonlóképpen a fogadott gyermekek és a feleségek a legritkábban viselik az apa családnevét. A tisztségeket betöltő személyeket nem annyira nevükön, mint inkább méltóságuk és tisztségük címével szólítják. Ezt általában a kézműveseknél is megfigyelhetjük. A zsidók, ha súlyos betegségbe esnek, az Isten nevét híván segítségül, új nevet szoktak maguknak választani.

Jutalom és a legnagyobb kitüntetés, ha maguk a fejedelmek változtatják meg valaki nevét, de ez sokszor büntetés is, súlyosabb vétkesek esetében. A nemrég lefejezett gróf Zrinyi Péter és Nádasdy gróf ártatlan gyermekeinek /noha/ atyáik tet-

teinek nem voltak részesei, nem viselhették azok nevét, hanem egyiknek a de Gnaden, vagyis a de Gratia, a másiknak a Lovel új nevet adták.

A kérvényezők Oroszországban az aláírásnál nevük kicsinyítőképzős alakját használják. Johannes helyett Johannulit /Jánoska/, Petrus helyett Petrellust /Péterke/ írnak alá. Régebb az Úr szolgáinak egyénileg választott nevet adtak, s azt ők valahányszor jónak látták, megváltoztatták.

Akik szégyellik az ősüktől örökölt honi nevet, attól oly esztelen módon szoktak megválni, hogy görög vagy latin vagy, továbbmenve, héber-görög-latin nevet vesznek fel, hogy ezáltal tanultabbaknak tűnjenek. Vagy legalább -us vagy -ius végződéssel látják el nevüket, és nagyon boldogok, ha a diáknyelveket nem ismerők az ő igen nehéz nevüket csak nehezen tudják kiejteni.

A kinaiaknak, akik a legkövetkezetesebbek, sohasem szabad sok nevük közül bár egyet is megváltoztatniuk.

Régente a szolgák csak uruk nevét viselték, így Lucipor, Marcipor, vagyis Lucius szolgája, Marcius szolgája. Később arról a népről és vidékről kapták nevüket, ahonnan származtak, és így viselték a Dacus, Geta, Mysus, Syrus, Phrygus, Lydus, Japigus stb. nevet. Ez a szokás ma is tartja magát Franciaországban és a magyaroknál."

H. M.

PEGGY ÉS BÖZSE

A fenti címmel jelent meg egy glossza a Magyar Hírlap 1980. február 1-i számában. A /légrády/ szignójú glosszaíró egy tévéadást látott, amelyben egy Dorothy nevű budapesti és egy Peggy nevű komlói kislány szerepelt - mindketten "tőrül metszett vezetéknévvel". Nem láttam ugyan az adást, de feltétlenül igazat kell adnunk az újságírónak, aki így zárja eszmefuttatását: "A Zsaklinok, az Andreák, a Krisztinák reneszánsza után hát elérkeztünk a Peggyk és a Dorothyk divatjához.

Remélem, két év múlva - egy várható újabb divatváltás után - amikor unokahugom tanköteles korba lép, ő lesz a legeredetibb nevű kislány a zuglói iskolában. Zord atyja ugyanis annak idején az Orsolyák, a Kingák és Dávidok után ragaszkodott a Bözséhez. Nem Erzsébet, nem Erzsike, hanem csak - Bözse..."

A közlésnek van némi pikantériája is. Ladó Jánostól kértem felvilágosítást. Közölte azt, hogy semmiféle idegen név anyakönyvezésére nem adtak engedélyt magyar állampolgárok részére; így tehát a Dorothy, illetve a Peggy név nem hivatalos, inkább családi jellegű. Érdekes, hogy arról sem tud, hogy valaki a Bözse nevet illetően kérvényt adott volna be.

MIZSER LAJOS

HONNAN KAPJÁK NEVÜKET A LOVAK?

A Szolnok megyei Néplap 1979. november 15-i számának Érdekességek rovata a lovak elnevezéseivel foglalkozott a következő címekkel: "Kástélyos, Mezei Virág, Istopirin és a többiek. Honnan kapják nevüket a lovak?" Nem általában beszél a cikk a lónevekről, hanem csak arról, miként nevezik el az angol, illetve az arab telivéreket. Az angol telivérek anyjuk nevének kezdőbetűjéből kapnak nevet: "Így lett például Seebirk fia Sárkány. Gyakori azonban, hogy nem a kezdőbetűből, hanem egy fogalomkörből alakul ki az utód neve. Így nevezték el Margarét lányát Mezei Virágnak, vagy így kapta Tabletta nevű anyja után az Istopirin nevet". Persze, ezen az alapon lehetne pl. Antineuralgica, Andaxin, Lucullin, nem is beszélve a durvább hatású tablettákról. Az arab lovak apjuk nevét öröklik, s hogy tévedés ne essék, még arab számjegyekkel is ellátják a csikókat. "A legutóbbi árverésen elkelt négyéves Obinak például az apja Farag 1., anyja Ibu Galal 118. volt." Mindezt azért idéztük, mivel ellentmond az előző közlésnek: ha az apja Farag 1. volt, akkor neki nem Obi-nak, hanem Farag 2.-nek kellett volna lennie.

MIZSER LAJOS

TÉRNÉVCSERE

A Kelet-Magyarország hírül adta, hogy a nyíregyházi városi tanács 1980. november 7-től a Szabadság tér nevét Lenin tér-re, a korábbi Lenin tér nevét Szabadság tér-re változtatta. A névcserét az magyarázza, hogy az eddigi Szabadság téren állították fel a város Lenin-szobrát, s el akarták kerülni, hogy ez a helyzet később tájékozódásbeli zavarokat szüljön.

-ő -s

HÁNY ÉV EZER ÉV?

Több napilapban olvastuk, a rádióban hallottuk, hogy a borsod-abaúj-zempléni Hejce 1980 őszén ünnepelte fennállásának 1000. évfordulóját.

Csodálnivaló a szervezők bátorsága. A falu neve forrásainkban csak 1261/71-ben fordul elő először, - s GYÖRFFY GYÖRGY kitűnő könyve /Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1966. 91/ adatainak hitelességét nem vonta eddig kétségbe senki, csak a hejceiek ünnepsége. Aligha hihető, hogy a templomukat alapították volna ekkor, s így pergamen helyett kőbeli emlékük lenne az 1000 évre. A falu neve maga nem bizonyít semmit a helység koráról /vö. FNESz. 269/.

Az ünnepségek elmúltán már nem lesz ünneprontás, ha kimondjuk, hogy az az ezer év lehet több is, de alighanem jóval kevesebb is...

-más

A DUBA CSALÁD ÉS HONTFÜZESGYARMAT

Az elsodródó falu mai krónikása, DUBA GYULA döbbenetes erejű könyvében /Vajúdó parasztvilág. Bratislava, 1974. 226/ szülőfaluja temetőjét járván a saját gyökereit kutatja:

"A családi szájhagyomány - hiteles adatokkal és okmányok-

kal sajnos nem bizonyíthatóan - az Alföldről származtat minket: valamikor a tizenhetedik század végén vagy a tizennyolcadik század elején egy régi-régi ősünk, maga előtt üszőborjút terelgetve, jött fel a déli országrészből, és itt a rónaság és a dombok találkozásánál, a határsávon, talán a hegyek közelségétől megrettenve letelepedett. Homlokegyenest ellentmond ennek egy másik - bár kevésbé valószínű, de ugyancsak emlegetett - szájhagyomány, amely árvai ősről tud, aki a hegyekből ereszkedett alá, és a síkságtól rettenve meg, nem ment tovább, megállt vándorlásában, és itt maradt. A kérdés eldöntetlen - és úgy tűnik fel: eldönthetetlen -, bár az alföldi származást tanúsító változat általában elfogadottabb és hihetőbb. Bárki volt is ez az üszőborjút terelgető ős, a személye ismeretlen maradt: azt sem tudjuk róla, hogy végül is jobbágy lett-e vagy szabad ember?"

Az író által föltett kérdések mindegyikére teljes biztonsággal sajnos nem felelhetünk. A legutolsóra azonban egy kitűnő kiadvány jóvoltából megadhatjuk a választ: valószínűleg jobbágy volt. Sőt a családi hagyományt azzal is helyesbíthetjük, hogy a Dubák füzesgyarmati jelenléte az abban emlegetettnél mintegy két évszázaddal korábbra tehető. BAKÁCS ISTVÁN /Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 117/ a XVI. század legelejéről, 1507-ből számos gyarmati jobbágynevet közöl, s kettejükről gyanítható, hogy viselőikben a mai Duba család őseit tisztelhetjük: Stephanus Dubagal, Thomas Dwba. A Hont megyei jobbágynevek között egyetlen más helységben sem fordul elő ez a vezetéknév. Az első név összetett formája /Duba Gál István/ arra mutathat, hogy ez a családnév Füzesgyarmaton már 1507-ben sem tartozott a ritka nevek közé, mint ahogy napjainkban is szükség van a családok ragadványneves elkülönítésére. /DUBA GYULA több helyen emlegeti, hogy az ő családját Alsó Dubá-nak hívják./

A családnév minden valószínűség szerint apanévből származik. A régi magyar személynévadásban, az egyelemű névadás korában ugyanis nem volt ritkaság az ország különböző részein a Duba ~ Doba személynév. Gyűjteményemben a következő adatok találhatók: 1211: Fiacha fia: Doba - jobbágy Papsoka faluban

/PRT. X, 505/, 1246: Doba fia Gyreta - Bars megyei neves /vö. GYÖRFFY I, 448, 461/, 1258: Inouus fia Doba, 1270: Inows fia Doba - szolgagyőri várjobbágy /uo. I, 477/, 1279: Doba fia Ina - nemes, az abaúji Kupa birtokkal kapcsolatban említik /uo. I, 115/, 1318, 1319, 1320: Doba fia Hench egykori ispán fiai a Bars megyei Vezekénnyel kapcsolatban szerepelnek /uo. I, 485/, 1211: Syquiteu fiai: Fiod, Duba - Colonba való szolgák /PRT. X, 508/, 1213/550: Dubam - latin acc., - vádlott /Vár-Reg. 164/, 1324: Duba fia Wolpat - Szőlős birtokkal kapcsolatban szerepel /ZalaOkl. I, 174/.

Ha igaz a Duba családnév apanévi eredete, a személynév középkori elterjedtsége alapján nem kell a hontfüzesgyarmati Dubák származását túlságonsan messzi vidékeken keresni.

MEZŐ ANDRÁS

ÍRÓK, KÖLTŐK A NEVEKRŐL, A NÉVADÁSRÓL

Érdekesek - és tanulságosak is - lehetnek a névtannal foglalkozók számára a költőknek, íróknak a nevekkel, a névadással foglalkozó vagy arra vonatkozó megjegyzései, alkotásai. A Névtani Értesítő 1979/2. számában olvashattunk 3 költeményt, amelyek mindegyike a földrajzi nevekkel, pontosabban határ- és utcanevekkel foglalkozik, ill. azokat említ.

Ugyanilyen elgondolkodtató lehet a személynevek ihlette versek vagy az azokkal foglalkozó prózarészletek vizsgálata is. Az alábbi két költemény közül az elsőben a női nevek sajátos hangulatot, visszaemlékező képsort csiholnak a költőből. A másodikban a költő játékos kedvéhez, ötleteihez egy "kisebb szótárra való" férfinevet használ fel.

VÉSZI ENDRE

Szép hervadt nevek

/egy régi vers és folytatása/

Szép hervadt nevek: Kamilla, Flóra,
fonnyad a fűszag, konyul a kert,
árnyakat hord a sárga napóra,
eső vonult át, mindent levert.
Kék köpenyét a tó levetette,
hápogva szállnak a vadkacsák...
Kamilla, Flóra, jussak eszedbe,
tűnő világnak hattyúdalát
hangolom én most elnehezedve,
elsárgult hangon zengje tovább
Kamilla, Flóra, kettőtök kedve
ezt a világot, ez éjszakát.
Hunyorin, mélán, álmos virágok
állnak köröttem, nagy fejüket
zsongítják máktól mákonyos álmok,
álom, te röpködő varázssüveg.
Fejemre száll a halálos este,
fejemre száll s ott némán remeg,
miként a karcsú, elbódult lepke
végzetes kelyhű virág felett.

Sötét ruhában, daróc esőben,
Ilonka, Sári, Klára, Vali,
eltávozóban, nem-érkezőben
vonuló lányok alakjai,
valaha-voltak, feketék, szőkék,
bájos modernek, hűségesek,
szép mai lányok - mennyi előkép!
szájuknak fodrát őrzi a csend.
Szaladnak, futnak, itt hajladoznak,
átlépnek aknát és drótsövényt,
virágot hoznak, kenyeret hoznak,
hajuk szöszében reggeli fényt,
hajuk bokrában fény van és szín van
és tenyerükben a telihold,
őket vetítem benső mozimban,
kék félhomályban - mozibolond,
nekem öltöznek, nekem vetkőznek,
vonuló lányok alakjai,
reflektorában óezüst ősznek,
Ilonka, Sári, Klára, Vali!
/1941--1979/

/Megjelent a Nők Lapja 1979/8. számában
a 13. oldalon./

JUHÁSZ SÁNDOR

Nevek

Ferencben akit felismertél
Arturra nézni mégse mertél
Györgyre nézve nem vagy veszélyes
Oszkártól ez nagyon kedélyes
Antal szeretne megszületni
Páltól nem kell rossznéven venni
Dénes szemet szúr késhegyére
Rezső tojik a szentmisére
Ignác elnéző Gállal szemben
Béla ott lakik átellenben
Vilmos nem jár csak villamossal
Alfréd adós egy vallomással
Adolf azt mondta szép az élet
Fidél hogy egyszer hívott téged
Erik a karriert kereste
Tamás belógott minden este
Ubulról nincsen véleményem
Jenőt lelőtték kint a téren
Olivért lova megtaposta
Kamil a nőknek nagy barátja
Jakabnak szmoking a kabátja
Valér és Raymund folyton részeg
Egon Zsolt Ármin rossz színészek
Döme pincér egy kávéházban
Móric virág egy kertészetben
Emánuel az atyaisten
Adorján Imre már halottak
Somáról semmit sem hallottam
Aurél Endre élnek sajnos
apám János szomszédom Albert
Hubert rongyért pénzt ad cserébe
Kálmánért nem kár Sándorért se

/Megjelent a Külvárosi jeladás c. antológia /Bp., 1973./ 306. oldalán./

A regényrészletek a névadások indítékait világítják meg.

"Az igazi nevét, azt hiszem, sose tudtuk. De tájékozatlanságunk nem zavarta a társas érintkezést, mert Homokzátonyban 1854-ben mindenki új nevet kapott. Az elnevezések alapja néha egy különös ruhadarab volt, mint Overallos Jack esetében, másszor egy furcsa szokás, mint Bikarbónás Billnél, aki túl sok szódabikarbónát tett a kenyerébe. Mindez talán új fejezetet nyithatott volna a címertan történetében; de a dolog magyarázata mégiscsak az, hogy akkoriban az ember tényleges nevét nem igazolta más, mint tulajdon kétségbevonható állítása. -- Szóval, Cliffordnak hívják -- fordult Boston határtalan megvetés-

sel egy félénk jövevényhez --, a pokol is ilyen Cliffordokkal van tele. -- Aztán a szerencsétlent, akit történetesen valóban Cliffordnak hívtak, mint Palimadár Charleyt mutatta be a többieknek, és a pillanat szülte gonosz lelemény örökre rá is ragadt a nyomorultra.

De térjünk vissza Tennessee társához, akit csak ezen a viszonyított néven ismertünk. Később tudtuk csak meg, hogy valaha önálló, független személyként is létezett."

/Bret Harte: Idill a Vörös Szurdokban.
Európa Kk., Bp., 1977. 79./

"-- Jóka?! --, micsoda leánynév ez? -- kérdezték tőle tiszttársai és barátai, de Domonkynak erre is volt válasza. Ha van Piroska -- felelte --, lehet Jóka is. A jó sem rosszabb gyökszó, mint a piros. A férfinevek dolgában elég gazdag a magyar nyelv. Sok eredeti nevünk van, ezeket más nyelvben nem találjuk. Van Árpád és Géza meg Taksony, van Lehel és Zoltán meg Elemér ... de női nevek dolgában már meglehetősen szegények vagyunk mi magyarok. Piroska, Fehérke, Etelka ... no látjátok, egy negyedik speciális magyar női név már eszembe se jut. A többi, ami van, mint Erzsébet meg Ilonka és Magda, mind csak magyarosított naptári név. A németnek Helén, a magyarnak Lenke vagy Ilonka. Tehát csinálni kell, ami hiányzik; lám, én csináltam egyet; Jóka és azt hiszem, hogy elfogadható jó név.

/Abban tévedett ugyan a kegyelmes úr, hogy a Piroska név a piros-ból származik, mert a latin Prisca-nak a hajtása, mindazonáltal elismerés illette őt azért, hogy a keresztnevek dolgában is a magyar szempont volt nála az első./"

/Csermely Gyula: A jövő század házassága.
Lingua, Bp., é. n. 5./

TÓTH JÓZSEF FARKAS